

חסד אברהם

תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבתינו מימי קדם: (מיכה ז כ).¹

ויקרא רבה פרשה לד סימן ח

ר' סימון בשם ר' לעזר אמר בה ארבע שיטות.²

ר' סימון בשם ר' לעזר אמר: מי הוא שעשה חסד עם מי שלא היה צריך חסד? אברהם עם מלאכי השרת, שכתוב: "והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו" (בראשית יח ח) - וכי היו אוכלים? אמר ר' יודן: נראין כאילו אוכלין והראשון ראשון מסתלק. וראה מה פרע הקב"ה לבניו: המן והבאר והשליו וענני כבוד מקיפין עליהן. והרי דברים קל וחומר: ומה אם מי שעשה חסד עם מי שלא היו צריכין חסד ראה מה פרע הקב"ה לבניו, מי שהוא עושה חסד עם מי שהוא צריך חסד על אחת כמה וכמה!³

מסכת אבות דרבי נתן נוסח א פרק לג

ולא עוד, אלא שהיה אברהם אבינו עושה צדקה תחילה ואח"כ משפט, שנאמר: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח יט). בזמן ששני בעלי דינין באין לפני אברהם אבינו לדין ואמר אחד על חברו: זה חייב לי מנה, היה אברהם אבינו מוציא מנה משלו ונותן לו ואמר להם: סדרו דיניכם לפני. וסדרו דינך. כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה, אמר לזה שבידו המנה: תן המנה לחבירך. ואם לאו, אמר להם: חלקו מה שעליכם והיפטרם לשלום. אבל דוד המלך לא עשה כן, אלא עושה משפט תחילה ואחר כך צדקה, שנאמר: "ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב ח טו). בזמן שבעלי דינין באין לדין לפני דוד המלך, אמר להם: סדרו דיניכם. כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה מוציא מנה משלו ונותן לו. ואם לאו, אמר להם: חלקו מה שעליכם והיפטרם בשלום.⁴

בראשית רבה פרשה נח סימן ט

"ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה" (בראשית כג יט) – זהו שאמר הכתוב: "רודף צדקה וחסד, ימצא חיים, צדקה וכבוד" (משלי כא כא). "רודף צדקה" - זה אברהם שנאמר: "ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". "וחסד" - שגמל חסד לשרה. "ימצא חיים" שנאמר: "ושני חיי אברהם אשר חי מאת

¹ אנו רגילים לקשור את מידת החסד עם אברהם כמי שגומל ונותן חסד, אבל הפסוק במיכה מדבר על אברהם דווקא כמקבל חסד. וכן הוא בתורה מספר פעמים. ראשית ועיקר בחסד של שרה אשר מסכימה להתחזות כאחותו של אברהם, ככתוב: "זו חסדך אשר תעשי עמדי אל כל המקום אשר נבוא שמה אמרי לי אחי הוא" (בראשית כ ג). שנית, בפרשת יחסי אברהם עם אבימלך אשר אומר לו: "כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ אשר גרתי בה" (בראשית כא כג), ואברהם אינו מתכחש לכך (רק מוכיח אותו על אודות באר המים). כך גם בפרשת חיי שרה, בשליחות העבד לקחת אשה ליצחק מחרן: "ויאמר ה' אלי אברהם הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדני אברהם" (בראשית כד יב וראה גם פסוק כז שם). אולי דווקא זו גדולתו של מי שמרבה לתת חסד, שיודע שגם הוא זקוק לחסד ויודע לקבל. ורש"י על הפסוק במיכה מפרש: "חסד לאברהם - שכר חסד אשר לאברהם אשר צוה לבניו לשמור דרך ה'".

² ארבע דרכים בעשיית חסד.

³ בהמשך המדרש שם, השיטה הרביעית היא מי שעושה חסד עם מי שצריך חסד – רות ובעוז ששניהם גמלו חסד זה עם זה ונזקקו לחסד. אך אברהם מסמל את החסד שבא בלי שום חשבון. אינך יודע מי בדיוק נמצא בצד המקבל, יהודי או גוי, אדם או מלאך, וגם אינך מדקדק אם הוא צריך או לא. אתה עושה את שלך - אתה נותן. וכבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו [ארבע שיטות בחסד](#) במגילת רות (חג השבועות).

⁴ ראה עוד על דוד בדברים רבה ה ג: "ויהי דוד עושה משפט וצדקה, מהו משפט וצדקה לכל עמו? ר' יהודה ור' נחמן. חד אמר היה דן את הדין מזכה את הזכאי ומחייב את החייב. אם לא היה לחייב ליתן היה דוד נותן משלו, הוי: משפט וצדקה. אמר לו ר' נחמן: אם כן נמצאת מביא את ישראל לידי רמיות! ומהו משפט וצדקה? היה דן את הדין מזכה את הזכאי ומחייב את החייב, הוי: משפט וצדקה, שהיה מוציא את הגזל מידו". לעניינינו, לא כתוב בתורה שאברהם עשה חסד כי אם "משפט וצדקה". אפשר ללמוד על מעשי החסד של אברהם מהכנסת האורחים בפרשתנו, כפי שנראה, ואולי גם מנדיבות לבו של אברהם אחרי מלחמת סדום כשמלך סדום אומר לו: "תן לי הנפש והרכוש קח לך" ואברהם עונה לו: "אם אקח מחוט ועד שרוך נעל" ומחזיר את כל הרכוש לחמשת המלכים שהפסידו במלחמה. ואולי גם ממקרים נוספים. אבל בתורה לא כתוב חסד או גמילות חסד בהקשר עם אברהם, רק: "ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". הדרשן הוא שמערבב "צדקה" של לשון חז"ל ולשון ימינו (charity) עם "צדקה" של המקרא שהוא כמו "צדק" (justice). ולעניין ה"יחלוקו" שבמדרש: "חלקו מה שעליכם והיפטרם לשלום", כבר התקשו רבים והיודע פשר העניין ישלח אלינו מימיו המתוקים.

שנה ושבעים שנה וחמש שנים". "צדקה וכבוד" - אמר רבי שמואל בר יצחק: אמר לו הקב"ה: אני אומנתי גומל חסדים. תפסת אומנותי, בוא לבוש לבושי: "ואברהם זקן בא בימים".⁵

רש"י בראשית פרק כד פסוק יד

אותה הוכחת - ראוייה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי ליכנס בביתו של אברהם. ולשון הוכחת - ביררת.⁶

בראשית רבה פרשה ס סימן ב

"ועשה חסד עם אדוני אברהם" (בראשית כד יב) - הַתְּחַלֵּף - גמור. רבי חגי בשם ר' יצחק אמר: הכל צריכין לחסד, אפילו אברהם שהחסד מתגלגל בעולם בשבילו נצרך לחסד, שנאמר: "ועשה חסד עם אדוני אברהם" - התחלת גמור.⁷

בראשית רבה פרשה נח סימן ז

"ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת לכל באי שער עירו וכו'" - אמר ר' פנחס: מלמד שנעלו דלתותיהן והלכו לגמול חסדים לאברהם.⁸

בראשית רבה ס ב

אמר רבי תנחומא: והלא מקבורתה של שרה לקבורתו של אברהם ל"ח שנה והכא את אומר: "שמה קבר אברהם ושרה אשתו?" אלא בא ללמדך שכל מי שגמל חסד לשרה זכה לגמול חסד לאברהם.⁹

מסכת כתובות דף ח עמוד ב

⁵ כאמור, לא כתוב בשום מקום בתורה שאברהם עשה חסד, רק צדקה ומשפט, כפי שראינו במדרש הקודם. אך המדרש לא מוותר ומקשר את אברהם לחסד, דרך הפסוק במשלי. אך דא עקא, שאחרי כל זאת, מה הוא החסד שהדרשן מייחס כאן לאברהם? שהוא טורח ומטפל בקבורת שרה? וכי יעלה על הדעת שלא יעשה כך? זהו החסד הגדול של אברהם? ואולי כוונתו לטרח הגדולה שאברהם טורח בקניית מערת המכפלה, המר"מ המשפיל מול עפרון החתי, ההוצאה הכספית העצומה וכו'. ראה שהמדרש הוא בפרשת חיי שרה על הפסוק החותם את קניית מערת המכפלה. אך עדיין צ"ע והמאיר עינינו והמזכנו במים טהורים, יבורך. עוד על קבורת שרה, ראה מדרש שכל טוב בראשית סוף פרק כג שהחסד הוא בתחילת התורה ובסופה: אדם, שרה, משה.

⁶ ברור שאם אברהם הוא איש חסד, אזי גם כלתו, אשת יצחק בנו הנבחר, חייבת להיות בעלת חסד (לצד יעלת חן, שהרי "חן וחסד" הולכים יחדיו כפי שאנו אומרים פעמיים או שלוש בכל יום) וכך תימשך השרשרת. לשם כך שווה כל הטרחה ללכת עד חרן. כך מבין רש"י את "המבחן" שהעבד (אליעזר) עושה בבחירת הנערה (לא בלי ביקורת, ראה דברינו [נחש אליעזר](#)). ואכן, רבקה עומדת במבחן ואף הרבה מעבר לו. לא רק שהיא משקה אותו ואת הגמלים, שאלא שהיא מזמינה אותו לביתם, בלי אפילו להתייעץ עם אביה ואחיה: "ותאמר אליו גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללון" (בראשית כד כה). אפשר להוסיף ולדרוש כאן באש"ל ולהראות שאברהם קיים אש"ל - אכילה שתייה, ליווי ואילו רבקה ומשפחתה קיימו אש"ל - אכילה שתיה לילה. ראה דברינו [אשל אברהם](#) בפרשה זו. ראה גם המדרש איך רבקה נכנסת בנעליה של שרה ובית אברהם חוזר להיות בית מכניס אורחים: "כל ימים שהיתה שרה קיימת היו דלתות פתוחות לרוחה, וכיון שמתה שרה פסקה אותה הרוחה, וכיון שבאת רבקה חזרה אותה הרוחה" (בראשית רבה ס טז, ראה שם מדרש זה במלואו). אבל זה כבר עניין אחר ופרשה אחרת ואנו הפלגנו כדרכנו.

⁷ מדרש זה מזכיר לנו שמי שבאמת זקוק היה כאן לחסד הוא אברהם! ראה פירוש רמב"ן בראשית כד יד שחולק על פירוש רש"י שזה עתה הבאנו ואומר ש"אותה הוכחת" הוא חסד לאברהם: "אבל פירושו הקרה נא לפני היום הזה - המקרה שתהיה הנערה אשר אומר אליה אותה שהוכחת לעבדך ליצחק, ועשה בזה חסד עם אדוני אברהם. כי בה אדע כי עשית חסד עמו, אם תהיה ממשפחתו וטובת שכל ויפת מראה". ובאמת רש"י עצמו אומר בהמשך דבריו שם: "ובה אדע - ... הודע לי בה כי עשית חסד, אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו אדע כי עשית חסד". שהרי כך באמת משתמע מפשט הפסוקים שם, שהחסד היה עם אברהם ולא של אברהם. רש"י ודאי ידע את פשט הפסוקים ונראה שהוא מכוון למדרש שהזכרנו בהערה 3 בדבר החסד ההדדי: מי שעושה חסד עם מי שצריך חסד. רש"י רוצה אולי להדגיש את ההדדיות. מדוע מגיעה לאברהם כלה שעושה חסד? כי הוא עושה חסד.

⁸ "כל באי שער עירו" - כולם באו לגמול חסד עם אברהם. לא לחזות במר"מ המרתק בין עפרון לאברהם, לא להפעיל אולי לחץ פסיכולוגי על עפרון למכור או לא למכור חלקת קבר ואחיזה בקרקע לאברהם, אלא לחלוק כבוד אחרון לשרה ולגמול חסד של אמת עם אברהם. אותם בני חת שחש וחלילה מלהתחתן איתם ויש להרחיק מהם וללכת למצוא אישה גומלת חסד בעיר מולדתו של אברהם. ראה גם מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק כג יח: "ח' פעמים כתובים בני חת בזו הפרשה, ולמה? מפני החסד שעשו עם אברהם, ולכן נקרא חת - ח' פעמים. בכל באי שער עירו - מלמד שישבו כולם אבילות בעד הצדקת". ראה גם בראשית רבתי פרשת חיי שרה עמוד 101: "ולפי שכבדו לאברהם וגמלו חסד עמו נתן להם שלוחה גדולה".

⁹ בני חת חוזרים על גמילות החסדים שלהם גם לאברהם עצמו. גם ישמעאל הבן המגורש בא להלוויית אביו וגומל איתו חסד. ככתוב: "ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו אל מערת המכפלה" (בראשית כה ט). ראה פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק כה פסוק יב: "למה נמנו שנותיו של ישמעאל, לפי שבא מוקדקו של מדבר לגמול חסד לאברהם אבינו". לרגע אחד נפגשים שוב שני בני אברהם ומאו נפרדו לנצח. האם גמילות החסדים שלמדו מאברהם היא שהפגישה אותם? או שמה מעצמם למדו זאת?

אמר לו: קום אימא מלתא כנגד מנחמי אבלים, פתח ואמר: אחינו גומלי חסדים בני גומלי חסדים המחזיקים בבריתנו של אברהם אבינו, שנאמר: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו'" (בראשית יח ט). אחינו, בעל הגמול ישלם לכם גמולכם, ברוך אתה משלם הגמול.¹⁰

בראשית רבה פרשה נד סימן ב

"פְּחָסֵד אֶשֶׁר עָשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעַם הָאָרֶץ אֲשֶׁר גָּרְתָה בָּהּ" (בראשית כא כג) - מה חסד עשה לו? אלא שאמר לו: "הנה ארצי לפניך" - ואעפ"כ לא קבל עליי.¹²

מסכתות קטנות מסכת כלה רבתי פרק ט הלכה ו

דרש רבא: כל מי שיש בו שלוש מידות הללו, בידוע שהוא מזרעו של אברהם: רחמן ובישן וגומל חסדים.¹³ בשלמא גומל חסדים, שנאמר: "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם"; בישן נמי כדדרש רבא, דדרש רבא: "הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה אתי" - ולא עד עכשיו. אלא רחמן, הא אברהם לא רחיס על בריה! היינו רבותיה דאברהם, להודיעך חיבתו בהקדוש ברוך הוא.¹⁴

רמב"ן בראשית פרק כד פסוק א

ורבי יהודה דרש כי בת היתה לו, דאפילו ברתא לא חסריה רחמנא (שם קמא א), והיא הברכה "בכל", כי היה לו כל אשר יחמדו האנשים לא חסר דבר. ובאו אחרים והזכירו שם הבת.¹⁵ ובאמת שאין הכוונה לאחרים והמחלוקת להם עם רבי יהודה להודיע אותנו שם הבת הזאת בלבד, וחלילה להם שיוציאו ברכתו של אברהם שהיא גדולה וכללית לענין זה, שיאמר הכתוב כי ברך אתו השם בבת אחת ששמה כך.¹⁶

אבל אחרים חדשו בפירוש הכתוב הזה ענין עמוק מאד ודרשו בזה סוד מסודות התורה. ואמרו כי "בכל" תרמוז על ענין גדול, והוא שיש להקב"ה מדה תקרא "כל", מפני שהיא יסוד הכל, ובה נאמר (ישעיה מד כד) אנכי ה' עושה כל, והוא שנאמר (קהלת ה ח) ויתרון ארץ בכל הוא. יאמר, כי יתרון הארץ וטובה הגדולה השופע על כל

¹⁰ בברכת אבלים (מנהג שמשום מה לא מקוים בימינו), ברכה שהמנוחם עונה למנחמיו בה הוא מודה להם ומשבח אותם שהם מזרעו של אברהם אשר גמל חסדים. ראה דברינו [ברכת אבלים](#) בדפים המיוחדים. וכבר קדמו לנו בני חת שבאו לגמול חסדים לשרה ואף לאברהם עצמו. האם בלוויית שרה ענה אברהם לדברי הנחמה של בני חת בנוסח של הגמרא בכתובות? או שמא במילים אחרות? כך או כך, שים לב איך שוב חוזר הפסוק: "ושמרו דרך ה' לעשות משפט וצדקה".

¹¹ פרק כא פסוקים כב-לד בפרשתנו, כריתת הברית בין אברהם לאבימלך מלך פלשתים. ראה דברינו [הברית עם אבימלך](#) בפרשה זו.

¹² אברהם שומר מרחק מאבימלך ולא חוזר לגור בתוך ארצו, בגרר; כמו כן מוכיח אברהם את אבימלך על אודות באר המים ועומד על זכויות המים שלו. בה בעת אין הוא מתכחש לחסד שאבימלך עשה לו בכך שהרשה לו לגור בארצו וכורת עמו ברית שלום (ראה במדרש שם ומדרשים רבים בתחילת פרשת בשלח על השבועה שנשבע אברהם לאבימלך שהתקיימה שבעה דורות עד יציאת מצרים). אברהם ממשיך לגור בארץ פלשתים, גם אם בקצה המזרחי-דרומי, בבאר שבע, כדברי הפסוק החותם את הפרשה: "וַיָּגֵר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים". וגם התוכחה שהוכיח אברהם את אבימלך הייתה למטרת שלום, ראה ילקוט שמעוני תורה פרשת וירא רמז צה: "והוכיח אברהם את אבימלך - כל אהבה שאין בה תוכחה אינה אהבה, תוכחה מביאה לידי שלום, כל שלום שאין עמה תוכחה אינו שלום". ראה גם פירוש רמב"ן לבראשית כא כג: "... כי אוהב נאמן היה לו לכבדו ולעשות כרצונו, הלא תראה שלא מצא בו דבר זולתי באר המים אשר גזלו עבדיו, והוא אומר לו כחסד אשר עשיתי עמך". אברהם מכיר בחסד שעשה עמו אבימלך ונוהג בהתאם. פרשה זו של יחסי אבימלך ואברהם צריכה עיון נפרד וכבר זכינו להרחיב עליה בדברינו [הברית עם אבימלך](#) בפרשה זו. ועל ענין לקיחת שרה כבר זכינו לדרוש בדברינו [הגוי גם צדיק תהרוג](#) בפרשה זו.

¹³ ראה מסכת ביצה דף לב עמוד ב: "כל המרחם על הבריות - בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל מי שאינו מרחם על הבריות - בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו". ראה שם הסיפור על שבתאי בר מרינוס שהזדמן לבלל ולא נתנו לו לא צדקה ולא הזדמנות להתפרנס והכריז עליהם שהם בני ערב רב. ראה שם גם שאין לאדם "לצפות לשולחן חברו".

¹⁴ אברהם לא ריחם על שני בניו, יצחק בעקידה וישמעאל בגירוש! התשובה שעשה זאת מחיבתו של הקב"ה וכמענה לציווי, עדיין לא מקהה לגמרי את שיני השאלה שהרי היה לו להתפלל לפחות. הדברים ידועים ומפורסמים ולא באנו כאן לדון בנושא זה, רק להראות את המדרש אשר לא מהסס להציג שאלה קשה זו לצד גמילות החסדים של אברהם. ראה שוב הגמרא בביצה שהבאנו בהערה הקודמת על מי שאינו מרחם. ואולי גם נוסח התפילה שאנו אומרים בתפילת זכרונות בתפילת מוסף בראש השנה: "ותראה לפניך עקדה שעקד את בנו על גבי המזבח וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם. כן יכבשו רחמך את כעסך ויגולו רחמך על מדותיך ובטובך הגדול ישוב חרון אפך מעמך ומעירך ומנחלתך", יתפרש טוב יותר לאור מדרש זה. בהפוך מאברהם שלא ריחם על בנו, אתה תרחם! ראה עוד תפילתנו בסליחות ובתענית: "מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יעננו". על משקל: "מי שענה לאבותינו בים סוף", "מי שענה לשמואל במצפה" ושאר הבקשות למענה שם, על איזו משאלה/בקשה של אברהם אבינו הוא נענה? בהכרח, על כך שהקב"ה ייתן מענה לניסיון הקשה שהעמיד אותו בו.

¹⁵ ראה בראשית רבה נט ז האם הייתה או לא הייתה בת לאברהם ומה היה שמה.

¹⁶ חלילה לומר שהברכה הרחבה והכללית של הקב"ה לאברהם, מצטמצמת בברכה שהייתה לו בת ששמה "בכל".

באי עולם בעבור כי בכל היא, והיא המדה השמינית מי"ג מדות,¹⁷ ומדה אחרת תקרא בת נאצלת ממנה, ובה הוא מנהיג את הכל, והיא בית דינו של הקב"ה הנרמז במלת וה' בכל מקום (בי"ר נא ב), והיא שנקראת פְּלָה בספר שיר השירים, בעבור שהיא כלולה מן הכל, והיא שחכמים מכנים שמה כנסת ישראל במקומות רבים בעבור שהיא כנוסת הכל. והמדה הזאת היתה לאברהם כבת, כי הוא איש החסד ויתנהג בזו, ולכך אמרו אחרים כי אין הברכה הזאת שנתברך בכל רומזת על שהוליד בת משרה אשתו, או שלא הוליד, אבל היא רומזת ענין גדול שברך אותו במדה שהיא בתוך מדת הכל ולכן תקרא גם היא כל, כלשון כי שמי בקרבו (שמות כג כא). והנה הוא מבורך בשמים ובארץ, ולכך אמר בה' אלהי השמים ואלהי הארץ.¹⁸

שבת שלום
מחלקי המים

¹⁷ הכוונה ל"רב חסד" שהיא, לפי חשבונו של רמב"ן המידה השמינית ביג המידות: "ה' ה' אל רחום וחנון וכו'". במניית יג המידות של הקב"ה (לא יג המידות שבהן התורה נדרשת) יש מספר שיטות. ראה גמרא שטיינזלץ ראש השנה יז ע"ב שמסכם בטבלה את כל השיטות (תשע במספר). ראה גם דברינו [שבע מידות כנגד יג מידות](#) בפרשת שלח לך.

¹⁸ מסוף תקופת המדרש, פרשני המקרא, הזוהר, ראשונים, מחשבת ישראל, אחרונים ספרות השו"ת ואילך נראה שנעלם לחלוטין החסד שעשו עם אברהם: ישמעאל, שרה, לוט (שמכסה על אברהם כשהוא אומר אחותי היא בירידה למצרים), בני חת, לבן ובתואל - ארמי עובד אבי, אבימלך ועוד. כל המיקוד הוא באברהם כמופת ואבי מידת החסד.